

L'exili republicà a l'Uruguai

El Centre d'Investigació de la Literatura Europea Concentraciònaria ha viatjat a l'Uruguai per investigar la presència republicana i ha tingut accés a arxius fins ara restringits o desconeguts

DAVID SERRANO BLANQUER / Fotos: fons DBS-Cilec

El Centre d'Investigació de la Literatura Europea Concentraciònaria (Cilec) forma part de la Fundació Ars, editora de la revista *Quadern*. Amb seu a Sabadell, té per objectiu fonamental de les seves recerques la recuperació de la memòria democràtica relacionada amb la repressió nazi i franquista. Així, ha publicat diversos treballs sobre la repressió republicana, i d'altres col·lectius (jueu, homosexual...), als camps de concentració nazis de Mauthausen, Gusen, Dachau, Ebensee, Ravensbrück o Buchenwald. També ha publicat estudis sobre el camp de concentració franquista d'Albatera (Alacant), l'Hospital Penitenciari de Gernika-Lumo (Euskadi), la repressió a les Canàries (Gando, a Gran Canària, però també a Tenerife i La Palma), a Ceuta i el nord d'Àfrica (Tetuan). I des de fa ja dos anys ha posat la mirada a la Suïssa d'Amèrica, l'Uruguai. Llavors va ser per seguir la pista del supervivent de Mauthausen, Juan Camacho, al voltant del qual abans d'acabar el 2010 publicarem *Un cadáver en el espejo. La odisea de Juan Camacho: Gálor, Mauthausen, Montevideo* gràcies als ajuts del Memorial Democràtic de la Generalitat i de la Junta de Andalucía.

Les raons d'un país oblidat

Per què aquest país? La resposta és senzilla: mentre la resta de països que l'envolten o són propers com Mèxic, indiscutiblement, l'Argentina, Xile o la República Dominicana, compten amb estudis rigorosos sobre la presència republicana catalana, l'Uruguai encara no. La raó que podem aportar com a hipòtesi és que, mentre a la resta hi trobarem un volum important d'intel·lectuals i/o escriptors de primera línia, en aquest país no. El seu referent és Margarita Xirgu, que, tot i la seva implicació antifranquista, ja comptava amb estades llargues a la zona abans de la Guerra Civil.

Mentre Mèxic i Xile oferien als nostres exiliats la possibilitat de refer els seus itineraris professionals amb una certa eufòria, l'Uruguai mirava de reüll el compromís republicà després d'haver-hi trencat relacions diplomàtiques per l'assassinat, durant la Guerra Civil, d'unes monges del país sud-americà. No deixa de ser cert, però, que una part significativa del país, inclosos diversos mitjans escrits, seguien amb passió el conflicte bèl·lic, defensant la causa republicana, fins al punt que una cinquantena d'uruguaians participaren com a voluntaris en les Brigades Internacionals; la majoria no en tornaren.

L'accés als arxius

El nostre contacte inicial era Óscar Destouet, professor univer-

Acte d'inauguració del monument a Companys (Montevideo 1944)

sitari, assessor del Ministeri de Cultura en afers de la Memòria. Ell fou qui em donà una clau que inicialment em sembla inversemblant: "Serrano, escriu al Ministre de l'Interior, Eduardo Bonomi, ell ha de ser la porta d'accés". Escriure a un ministre? I sense adreces, ni mails... Calia apuntar alt, em deien les associacions de la memòria uruguaianes, perquè elles malden per entrar-hi per investigar la repressió de la dictadura entre 1973 i 1985, i sovint els deneguen l'accés, habitualment, vaja. La meua sorpresa es tornà incredulitat en rebre resposta del Ministre a les quatre hores d'haver-li enviat un mail, l'adreça del qual havia trobat al Google.

Ell es posaria en contacte amb les màximes autoritats d'Immigració, de la Policia i del Ministeri d'Afers Exteriors per tal que em facilitessin l'accés als seus arxius, vedats per la via del silenci administratiu als investigadors locals, sobretot els dos primers.

Els arxius associatius

S'ha accedit a un gran nombre d'arxius de l'època, com el del Casal Català o el del Centro Republicano Español (CRE), ubicat a la Universidad de la República gràcies a l'expert i guia espiritual en el viatge: Carlos Zubillaga, exdegà de la Facultat d'Humanitats. El primer es troba a la seu del Casal actual, ara ja lluny del fastuós edifici de la Avenida 18 de Julio, situat a Francisco Araúcho. L'edifici, actualment remodelat, té unes prestacions immillorables, i compta amb un arxiu a l'abast prou interessant, però amb buits significatius. Hi ha els llibres oficials de les reunions i assemblees de l'entitat, amb una història complexa d'escissions i juntes diverses. L'ajut de la presidenta, Maria Gibert, i de la gent jove de la nova junta, amb Sarita Figueres al capdavant, i que també presideix la Peña del Barça Héctor Scarone, va ser curosa i càlida en tot moment. Queda pendent encara una cerca més exhaustiva a l'arxiu i sobretot de les fonts orals que cal acabar de recollir.

Detall del certificat del Dr. Bergós, responsable de la Sanitat de l'Exèrcit republicà, que li permetia l'entrada a l'Uruguai des de l'Argentina (6 d'abril de 1939)

L'Arxiu del CRE és un miracle de l'habilitat de Zubillaga per recuperar un fons a punt de desaparèixer, i gràcies a ell es poden seguir les vicissituds d'una entitat activa en defensa dels valors republicans, que tingué nombrosos problemes amb les autoritats feixistes espanyoles per la seva continuada implicació en accions i activitats republicanes en ple franquisme a l'Uruguai. Les autoritats del país no intervingueren malgrat les pressions diplomàtiques. L'ajut de la seva responsable, Sylvia Acerenza, fou imprescindible per accedir també a un importantíssim fons gràfic, que recull bona part dels actes significatius de l'exili, com per exemple la inauguració del primer monument al món en memòria del president de la Generalitat Lluís Companys, el 1944 (vegeu foto).

Els arxius estatals

L'accés als arxius ministerials anava precet d'una reunió amb la màxima autoritat. En primer lloc amb el responsable del DNIP, la policia de l'Uruguai: l'inspector Rubén Amato. Ell va fer possible que mitjançant la responsable de microfilms i arxius, Pilar Piedrabuena, tinguéssim accés a la documentació d'entrada dels exiliats: cartes i documents d'entrada, fotografies, dades personals, i altres documents, continguts en *legajos*. Aquest és un arxiu ben restringit actualment encara a les associacions dedicades a la recerca de la repressió de la dictadura.

En segon lloc, se'ns havia adreçat a la Dirección General de Migraciones, on ens va rebre la seva màxima autoritat, l'inspector Chabat. Per cert, els dos responsables són seguidors del Barça. L'inspector va posar al servei del CILEC dos policies per tal d'ajudar en la recerca durant els dies que hi vam treballar. La feina allí va consistir a fer un buidatge de totes les entrades de vaixells al país, ja fos des d'Europa, o amb escales, bàsicament a Buenos Aires. Una feina realment manual i laboriosa dintre un arxiu amb tots els llibres de registre d'entrades des del 1800.

El tercer dels grans arxius, desestimat l'Arxiu Nacional, per tal com no conté informació relativa a aquest període d'anys (1939-1950), fou el del Ministeri d'Afers Exteriors. En aquest cas, van ser claus les intercessions del professor universitari Juan Antonio Oddone, un dels historiadors més prestigiosos del país, marit de Blanca Paris (també professora i la persona amb majors coneixements sobre la presència catalana al país), i del responsable de l'Arxiu, Álvaro Corbacho. En aquest cas, situat en unes instal·lacions immillorables en un petit palauet al costat de la Plaza Cagancha. L'Arxiu conté la documentació secreta, en força ocasions fins i tot xifrada, relativa a la comunicació diplomàtica entre els dos països. En primer lloc la relativa a les relacions entre el govern republicà i el país sud-americà i els reiterats intents del primer per restablir ponts diplomàtics un cop trencades les relacions unilateralment per part de l'Uruguai. I, en segon lloc, entre els nous representants franquistes i el govern uruguaià. De la voluminosa documentació se'n pot extreure una idea precisa de l'evolució de les relacions entre els dos països, com també les intervencions i pressions de les associacions amb presència a l'Uruguai per tal de defensar els interessos republicans o d'intercedir en el cas de condemnes a mort a la Península, durant la repressió franquista.

*Els documents
orals recollits
tenen un valor
incalculable,
tenint en
compte que
són els darrers*

Balanç de la recerca

El resultat de la recerca ha estat l'elaboració del llistat provisional d'exiliats republicans entre 1939 i 1946. A partir d'aquest moment, la migració espanyola es pot considerar que ho serà més per causes econòmiques que polítiques. S'ha pogut des-

L'arxiu de la policia (DNIP)

triar també la intensa activitat diplomàtica amb un país ric pel context internacional.

La recerca s'ha combinat també amb la localització i gravació (àudio i audiovisual en HD) de fonts orals, encara presents d'aquella llunyana etapa. Es tracta de documents audiovisuals de valor incalculable, perquè estem parlant de protagonistes de primera línia de la República i el front, i posteriorment de la vida associativa i política o de gestió de l'Uruguai. En aquest sentit es compta amb les gravacions de la família Bergós (Mari Pepa i Arturo), de Maria Miquel, de Josep Figueres, de Lluís Blanqué, i de Bubi Golstein, per posar alguns exemples.

En aquests moments el CILEC compta amb el major arxiu documental i memorialístic del món sobre l'exili republicà a l'Uruguai

Amb tot això, es pot dir que, en aquests moments, el CILEC compta amb el major arxiu documental i memorialístic del món referent a l'exili republicà a l'Uruguai. La intenció és poder donar a conèixer tots aquests materials, més altres que encara falta recollir en el propi país, en un temps prudencial.

Al mateix, temps, i gràcies a l'Institut Ramon Llull del Departament de Cultura de la Generalitat i a la Universitat ORT de Montevideo (a través del formidable professor David Telias), es va impartir un Seminari de dues sessions sobre els republicans als camps nazis i els processos de construcció del testimoniatge. En l'horitzó compartit, la voluntat de convertir el coneixement en apre-

La Plaza de la Independencia (Montevideo) on hi ha la seu del govern

nentatge-servei, és a dir, explicar com transmetre els fenòmens de genocidi per tal que no es puguin tornar a produir, i fer-ho implicant les noves generacions en projectes per tal que siguin ells els que reverteixin a la societat en forma de compromís el que han après dels models ètics de conducta que aporta l'estudi del testimoni republicà, de la Xoà, dels camps nazis.

També el Casal Català va voler aprofitar la presència del CILEC perquè impartís una conferència en la seva seu, amb una presència ben significativa de familiars de catalans però també d'un bon nombre d'uruguaians interessats per la singularitat del períple republicà català.

En el marc de la prestigiosa universitat jueva ORT es van congregar dirigents i representants de les associacions vinculades als supervivents d'Auschwitz i Treblinka, familiars d'exiliats catalans i espanyols, etc. Es va presentar un esbós del documental *Juan Camacho: de Mauthausen a Montevideo*, que ha realitzat la productora Zeroiú sota la meua direcció. L'èxit va ser formidable i va comptar amb la presència de la família Camacho, visiblement emocionada. La intenció és poder dur a terme un projecte en què també hi hauria els supervivents Marcial Mayans, que viu a Perpinyà, i Neus Català, que viu a cavall de Rubí i París, i que aniria destinat als estudiants de secundària i batxillerat.

Creiem que és el coneixement del passat, des del present, el que ofereix les eines perquè les noves generacions construeixin un món més just, més solidari, més fraternal, més lliure.

FONTSERE

ARTICLES PELL I VIATGE

Sant Quirze, 38
Tel. 93 725 85 41
SABADELL

Fundació
BancSabadell

g.i. ASSESSORS, S.L.

GESTIÓ INTEGRAL. JURÍDICA. FISCAL. LABORAL

Rambla, 5, 4a planta - 08202 Sabadell
Tels. 937 275 920 - Fax 937 256 456
gestio@giassessors.com